

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

РУДЕНКО ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

УДК 165.75+37.013

**КОНСОЛІДАЦІЙНА МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
ВІД ТЕОРІЇ СУВЕРЕНІТЕТУ ДО ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ
МОДЕРНІЗАЦІЇ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

КИЇВ – 2021

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор політичних наук, професор
БАБКІНА Ольга Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувачка кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
ГОЦУЛЯК Володимир Михайлович,
професор кафедри філософії
і соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету;

доктор політичних наук, доцент
ЗАКІРОВ Марат Борисович,
завідувач відділу політологічного аналізу
Служби інформаційно-аналітичного
забезпечення органів державної влади
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського НАН України;

доктор політичних наук, професор
ПАШИНА Наталія Полікарпівна,
професор кафедри міжнародних відносин
та зовнішньої політики
Маріупольського державного університету.

Захист відбудеться 29 квітня 2021 р. о 12:00 годині на засіданні вченої ради Д. 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 29 березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Я. ВОЛЯНЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Держава є важливим чинником конструювання загального ідентифікаційного простору та повинна бути не лише «модератором» суспільних перетворень, але й активним, а не декларуючим учасником консолідації української нації. Ресурси для своєї легітимації сучасна демократична держава отримує у громадянському суспільстві. В останні роки простежується поглиблення ідентифікаційних суперечностей, викликаних втратою осмисленої перспективи майбутнього, соціальним зубожінням, проявами конфронтації, конфліктами між владою і суспільством, війною і нетолерантністю. Суперечності ідентичностей проявляються у відмінностях духовно-світоглядних і ціннісних орієнтацій. Відбувається зіткнення інтересів і соціальних диспозицій, а також «криза спільного розуміння ідентичності» (С. Роккан). Ідентичність є чинником, що сприяє самоорганізації індивідів, об'єднаних належністю до однієї держави як сукупності «ми», що підтримує єдину систему смислів, переконань, уявлень про свою країну, себе як членів спільноти.

Політико-правове поле, яке об'єднує представників багатьох національностей, етнічних груп, релігій, робить завдання пошуку норм, цінностей і моральних кодів, що створюють систему громадянських уявлень і забезпечують консолідацію громадян єдиної держави, особливо важливим. Відтак дослідження «національної ідентичності» має актуальність як в теоретичній, так і практичній площині. Практична проблема виявляється у формуванні політичними інститутами інформаційного простору держави в правовому контексті, конструктивних настанов громадян щодо національного будівництва, сучасної культури, національної освіти з метою спрямування політичного процесу до режиму розвитку, а не стагнації чи занепаду.

Проблема «ідентичності» є проблемою міждисциплінарною, її досліджують науковці різних спеціальностей: філософи, соціологи, історики, культурологи, соціальні психологи, виокремлюючи її структурні компоненти, рівні, форми та типологію. Поширеним є погляд на ідентичність з позицій психології (як вираження внутрішніх процесів особистості, коли суспільні системи є лише контекстом), соціології (як комплекс соціальних статусів та ролей), філософії (як результат процесу ідентифікації, суть якого відображає побудову взаємозв'язків людини зі зовнішнім світом, визначає співвідношення внутрішнього і зовнішнього).

Зокрема, серед психологів можна виокремити таких вчених: А. Адлер, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Дж. Мід, Ж. П. Піаже, К. Роджерс, Г. Тард, Дж. Тернер, З. Фрейд, К. Юнг. У вітчизняній психології, зокрема, психології політичній, проблематика ідентичності представлена широким спектром досліджень, зокрема, присвячених виявленню соціально-психологічних механізмів і чинників виникнення (становлення, конструювання, трансформування) ідентичності, а також закономірностей її впливу на масову політичну свідомість і поведінку. Серед українських вчених варто назвати В. Васютинського, О. Донченко, П. Гнатенка, П. Горностая, С. Грабовську,

В. Павленко, М. Слюсаревського, В. Татенка, Н. Хазратову та ін. Філософи, серед яких М. Гайдегер, Ю. Габермас, Г. Гегель, Е. Гуссерль, І. Кант, Ж. Локан, Дж. Локк, Д. Рісмен, Ж.-П. Сартр, Г. Фіхте, Д. Юм, К. Ясперс, розглядають ідентичність в руслі проблеми самосвідомості людини як центру особистості. Соціологи (П. Бергер, З. Бауман, Е. Гідденс, І. Гофман, Дж. Мід, Ч. Кулі, Р. Лейнг, Т. Лукман) зосереджують увагу на формах соціокультурної ідентичності індивіда.

Попри міждисциплінарність дослідницьких зусиль у сфері національної ідентичності домінуючим дискурсом все ж є політичний. Це пов'язано з багатьма причинами. По-перше, зі самою природою політичного дискурсу. По-друге, праці таких мислителів епохи Просвітництва, як Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Т. Гоббса, Дж. Мілля, заклали наукове підґрунтя цьому поняттю. Національна ідентичність почала асоціюватися з поняттям «громадянин», бо саме в рамках національного проекту були вироблені основні положення, які регулюють відносини народу і держави. Національна ідентичність постає одним із базових складових концептів «суверенітет», «національне самовизначення» і «національна безпека».

Серед західних учених, чії спроби осмислити проблему національної ідентичності були найбільш плідними, варто назвати Б. Андерсона, З. Баумана, П. Бергера, Р. Брюбейкера, Б. Вальденфельса, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Е. Гідденса, Р. Дарендорфа, Е. Еріксона, А. Етціоні, Р. Інглегарта, Е. Сміта, Е. Тоффлера, А. Турена та ін. Розроблену концепцію національної ідентичності запропонували С. Гантінгтон, Е. Гідденс, Ю. Габермас, А. Етціоні, Е. Сміт. Окремі аспекти проблеми були висвітлені в працях Я. Ассмана, С. Бенхабіба, Ж. Бодріяра, Ж. Де Воса, Ж. Лакана, Д. Лангевіше, Ж.-Ф. Ліотара, Д. Шнаппер, М. Фуко, Ф. Фукуями. Ґрунтовні дослідження проблеми національної ідентичності представлені у працях російських й білоруських науковців. До проблеми національної ідентичності зверталися Ю. Бромлей, О. Вебер, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, О. Зінов'єв, Л. Карапетян, С. Кортунов, О. Панарін, В. Пантін, В. Тишков, А. Уткін, В. Ядов та ін.

Серед вітчизняних дослідників варто назвати: В. Андрущенко, О. Бабкіну, Л. Губерського, І. Варзаря, М. Вівчарика, В. Воронкову, Т. Воропай, В. Горбатенко, П. Гнатенка, В. Євтуха, О. Зернецьку, А. Колодій, В. Кременя, І. Кресіну, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Лісового, В. Ляха, М. Михальченка, Л. Нагорну, М. Обушного, О. Рафальського, Ю. Павленка, Н. Пашину, М. Поповича, М. Рибачука, Ю. Римаренка, С. Римаренка, О. Рудакевича, М. Рябчука, З. Самчука, М. Степика, А. Толстоухова, Н. Черниш, Г. Яворську та ін. Окремі аспекти проблеми збереження національної ідентичності отримали відображення в працях О. Антонюка, Є. Бистрицького, А. Бичко, І. Бойченко, Г. Волинка, М. Головатого, Є. Головахи, В. Горського, В. Гоцуляка, О. Гриценко, В. Даренської, М. Закірова, Н. Костенко, О. Куця, О. Нельги, В. Огнев'юка, Н. Пелагеші, О. Резніка, М. Розумного, О. Рудакевича, Т. Рудницької, А. Ручки, П. Сауха, А. Свідзинського, В. Степаненка, В. Табачковського, М. Тура, Ю. Шайгородського, О. Шморгуна, М. Шульги, М. Юрія, Т. Ящук та ін.

Однак у контексті теорії модернізації проблема «національної ідентичності» не отримала всебічної концептуальної розробки, що і зумовлює наукову та суспільно-політичну актуальність пропонованого дослідження. Основне його значення полягає в науковому осмисленні чинників, що впливають на формування національної ідентичності у контексті теорії модернізації, а також уточненні поняття суверенітету та суб'єктності держави за доби глобалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за основним науковим напрямом університету «Дослідження проблем гуманітарних наук», в рамках якого розробляється тема: «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії» (протокол № 6 від 26 грудня 2013 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 12 від 29 травня 2014 р.).

Метою дослідження є створення консолідаційної моделі національної ідентичності, яка враховувала би здобутки теорії політичної нації, теорії суверенітету та теорії політичної модернізації, а також відповідала, передусім, запитам розвитку демократичної України, її безпеки і захисту її національних інтересів.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких дослідницьких завдань:

- визначити поняття національної ідентичності, його основні характеристики та місце у сучасній політології;
- з'ясувати місце національної ідентичності в ієрархії суміжних ідентичностей крізь призму громадянської складової та поняття «суверенітету»;
- здійснити концептуалізацію поняття «консолідаційна модель національної ідентичності» в інституційному, функціональному, ціннісному вимірах;
- визначити підстави формування історичних моделей національної ідентичності у зарубіжному досвіді;
- обґрунтувати вплив історичної пам'яті крізь призму політики пам'яті на національну ідентичність;
- дослідити історичну динаміку формування національної ідентичності в Україні;
- з'ясувати місце «теорії модернізації» у політологічних дослідженнях «суспільного переходу».
- здійснити аналіз основних ціннісних модернізаційних особливостей демократичного транзиту в Україні;
- розкрити роль національної держави у контексті теорій суверенітету, політичного порядку та теорії демократичної консолідації;
- концептуалізувати національну ідентичність в Україні у контексті постмодернізації;
- здійснити аналіз специфіки шляхів і механізмів формування консолідаційної моделі національної ідентичності в сучасній Україні;

- визначити та проаналізувати роль політичних суб'єктів і чинників у формуванні модерної консолідаційної моделі національної ідентичності сучасного українського суспільства;

- розкрити проблеми та прогнозувати перспективи формування модерної консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні.

Об'єкт дослідження – національна ідентичність як соціально-політичний феномен. **Предмет дослідження** – консолідаційна модель національної ідентичності у сучасному суспільстві.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження обумовили теоретико-методологічні засади дисертації. Базовим є міждисциплінарний підхід, який надав можливість поєднати теоретичний потенціал політичних наук, політичної та соціальної філософії, теоретичної соціології та історичної науки – для вироблення інтегративної політологічної методології.

У дисертаційній роботі було використано такі методи: *концептуального моделювання* – для створення концептуальної моделі, а саме консолідаційної моделі національної ідентичності; *системного аналізу* – для визначення особливостей виникнення та закономірностей розвитку політичних процесів, що є підставою для формування такої політичної системи, яка є втіленням консолідаційної моделі національної ідентичності, передусім, на прикладі України; деякі *методологічні прийоми транзитології* – для виявлення закономірностей переходу політичної системи від напівтоталітарних практик до демократичного урядування; *компаративний аналіз*, на основі якого здійснено порівняння соціально-політичних контекстів виникнення і розвитку моделей політичної консолідації в різних країнах світу; *герменевтичні методологічні прийоми*, за допомогою яких було досягнуто узгоджені інтерпретації концепцій різних дослідників проблем національної ідентичності, суверенітету та політичної консолідації; *неоінституціоналізму* – для розгляду політичних інститутів і політичних суб'єктів як спеціально сконструйованих інструментів розвитку демократичних процесів у суспільстві; а також методи *аксіології* – для дослідження аспектів історичної пам'яті як підстави тягlosti національної ідентичності, для встановлення визначальних цінностей, які забезпечують легітимацію процесів консолідації, забезпечують мобілізацію громадян до їхнього об'єднання довкола певних цінностей, а також особливу ціннісну значущість національної ідентичності та її впливу на політичні процеси.

Теоретичною основою для застосування цих методів є теорія комунікативної дії у поєднанні з теорією соціальних систем. Остання пояснює, яким чином національна ідентичність може бути основою для встановлення відносно суверенних національних держав за умов панування глобальних соціальних систем. Теорія комунікації показує, яким чином практично, а саме завдяки невинній політичній комунікації працюють і постійно удосконалюються демократичні інституції, як завдяки широкій та свідомій політичній участі громадян досягається суспільний консенсус у вирішенні політичних питань.

Серед емпіричних методів дослідження, реалізованих у дисертації: дискурсивний аналіз конкурентних теорій національної ідентичності, аналіз

документів, у тому числі історичних, а також контент-аналіз програмних документів ряду політичних інститутів України. Емпіричною основою дослідження стали експертні доповіді й фахові дискусії Національного інституту стратегічних досліджень, Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, моніторинги Інституту соціології НАН України, а також результати інших соціологічних досліджень.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у теоретичній реконструкції консолідаційної моделі національної ідентичності, властивої для країн, які проходять шлях демократичного транзиту, що було простежено на прикладі політичної системи України. Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- окреслено основні інституційні, ціннісні та функціональні характеристики консолідаційної моделі національної ідентичності. У якості таких інституційних характеристик розглянуто організаційні особливості політичних режимів; ціннісні характеристики проаналізовано на прикладі функціонування історичної пам'яті, історичних моделей формування національної ідентичності та чинників, що інтегрують сучасне українське суспільство; функціональні характеристики проаналізовано на прикладі зміни уявлень про призначення і шляхи досягнення суверенітету держави крізь призму національної ідентичності;

- виявлена багатовимірність національної ідентичності. У ній діалектично поєднуються родові, етнічні, державні (або ж державницькі), громадянські складові. Вона може поєднуватися з іншими ідентичностями, не втрачаючи власних характеристик. І, в кінцевому рахунку, в різні історичні періоди, на перший план можуть виходити ті чи інші її складові, які не варто протиставляти;

- обґрунтована типологізація політичної консолідації як такої, що може мобілізувати політичні інститути, політичні організації та політичних суб'єктів для об'єднання суспільства крізь призму національної ідентичності на інституційних, ціннісних та функціональних засадах, які пропонують різні типи політичних режимів;

- виявлено, що саме утвердження відповідної консолідаційної моделі національної ідентичності визначає багато у чому закономірності здійснення демократичного транзиту. Саме демократична версія політичної консолідації крізь призму національної ідентичності забезпечує найбільш стійку версію такої консолідації, сприяє добровільній свідомій політичній участі громадян в усіх основних політичних процесах і прийнятті найбільш важливих і стратегічних політичних рішень, забезпеченню конкурентного і багатовимірного розв'язання ключових завдань політичної системи, вищому ступеню інституалізації виконання цих завдань. Це зумовлює не лише ціннісну, але і функціональну закономірність переходу від тоталітарного режиму до авторитарного, а потім демократичного – саме у такій послідовності зростає тривала і гарантована ефективність політичної консолідації;

- розглянуто у діалектичному взаємозв'язку шляхи та механізми, основні чинники та суб'єкти, проблеми та перспективи утвердження консолідаційної моделі національної ідентичності – на прикладі становлення такої моделі в сучасній незалежній Україні.

Поглиблено:

– методологію дослідження політичної консолідації у напрямі залучення комунікативної філософії та теорії деліберативної демократії. Саме ця версія демократичного політичного режиму надає вищій значущості процедурним аспектам забезпечення демократичного процесу. Також наголошується на перманентному характері застосування процедур обговорення політичних проблем і широкому залученні механізмів політичного дискурсу, що підвищує роль легітимації та мотивації політичної участі. Це формує потребу активної та широкої участі громадськості в розробці та поглибленні розуміння ідейної основи суспільної інтеграції. Однією з таких класичних ідейних основ для сучасного демократичного суспільства є ідея національної ідентичності як ідентичності політичної нації;

– розуміння підстав класифікації типів політичної консолідації. Слід розрізняти ситуативну та стабільну політичну консолідацію, стихійну й організовану, конструктивну і деструктивну. Як ситуативно, так і стабільно суспільство або окремі його частини можуть об'єднуватися або стихійно, або організовано. Організована стабільна консолідація виникає на основі закріплення певних політичних домовленостей, а то й суспільного консенсусу у вигляді інституційних норм;

– інтерпретацію історичної пам'яті як ціннісної основи консолідації суспільства крізь призму національної ідентичності. Політика історичної пам'яті постає як важливий чинник політичної консолідації суспільства і може бути практичним втіленням консолідаційної моделі національної ідентичності. Тоталітарна, авторитарна та демократична версії політичної консолідації відрізняються як розумінням суб'єктів створення історичної пам'яті, так і засобами проведення відповідної політики історичної пам'яті.

- положення про ступінь консолідованості суспільства крізь призму традиційного (ціннісного) підходу – з точки зору інтеграції на рівні оцінок та ставлень загалом до існуючих елементів системи і переживання себе як частини соціального порядку, а також з точки зору процедурного підходу – які механізми та практики використовуються для реалізації консолідаційного потенціалу суспільства (солідаризація, довіра, толерантність тощо).

Набуло подальшого розвитку:

- положення, що суверенітет держави та суспільства залежить від ступеня суверенності осіб, які його складають. Такий ступінь особистої суверенності залежить від рівня усвідомлення та ідентифікації себе у світі, складається зі самоідентифікації й ідентифікації людини себе з іншими, соціумом, державою тощо. Чим більш консолідована країна, але не примусом, а на добровільних засадах, на ґрунті спільної національної ідентичності, тим міцнішим є її суверенітет;

– теорія верховенства права в контексті досягнення політичної консолідації. Важливим засобом досягнення демократичної консолідації є верховенство права – права, закріпленого у формальних інституціях, а не права сильного. Політичні зусилля щодо утвердження, збереження і розвитку верховенства права в усіх можливих політичних, правових та інших застосуваннях цього принципу є елементом імплементації демократичної версії політичної консолідації у чинній політичній системі країни;

– концепція політичної нації у її взаємозв'язку з теорією політичної консолідації. Якщо під національною ідентичністю не мати на увазі етнічну ідентичність, а йти шляхом утвердження сучасних національних демократій як принципово мультикультурних і базованих на концепції нації як політичної нації, у тому числі багато у чому як «уявленої спільноти», тоді національна ідентичність постає не конфліктогенним чинником, а навпаки – здатна розкрити нові мобілізаційні й консолідаційні аспекти, а відповідно – дати стабільну легітимацію для вмотивованої політичної участі громадян у житті демократичної держави.

Теоретичне і практичне значення дослідження. На основі дослідження можлива подальша розробка соціально-політичної проблематики, яка торкається проблем національної ідентичності, теорії модернізації тощо у напрямі уточнення, систематизації та ефективного використання ширшого кола чинників консолідаційного потенціалу суспільства. Практичне значення роботи полягає у тому, що сформульовані положення, ідеї та узагальнення можуть бути використані для розробки стратегії модернізації України, для формування державної гуманітарної політики у напрямі консолідації українського суспільства на засадах розвитку сучасної моделі національної ідентичності України. Крім того, можливе впровадження результатів дослідження у навчальний процес з метою його удосконалення при підготовці фахівців у галузі соціальних наук: політології, соціології, психології, етнології тощо.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати отримані авторкою самостійно. Зі 44 опублікованих наукових праць, 41 є одноосібною, 3 – у співавторстві (загальним обсягом 2,5 д.а.). Співавторами окремих наукових праць є дослідники, спільно з якими дисертантці вдалося зібрати фактичний матеріал, а також реалізувати творчий доробок з елементами наукової новизни. У науковій статті у співавторстві з М. І. Бойченком особистим внеском здобувачки є аналіз місця національної держави за часів глобалізації (0,5 д.а. зі загального обсягу 1 д.а.); у спільній праці з Г. В. Новицьким внеском дисертантки є концептуалізація поняття «національна самосвідомість» (0,5 д.а. зі загального обсягу 0,8 д.а.); у статті у співавторстві з Г. В. Новицьким та П. О. Комірчим авторським внеском Ю. Ю. Руденко є аналіз типів етнічної ідентичності (0,3 д.а. зі загального обсягу 0,7 д.а.).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації розглядалися на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Основні результати дослідження доповідались на науково-практичних та науково-теоретичних конференціях: міжнародній науково-

практичній конференції «Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества (Одеса, 23–24 червня 2006 р.); науково-практичній конференції «Актуальні проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави» (Київ, 20 березня 2009 р.); науково-практичній конференції «Удосконалення наукової діяльності в Національній академії СБ України: проблеми та перспективи» (Київ, січень 2013 р.); науково-практичній конференції «Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності» (Київ, 5 квітня 2013 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених, курсантів та студентів «Права людини і громадянське суспільство в Україні: проблеми теорії і практики» (Київ, 21 листопада 2014 р.); науково-практичному семінарі «Інтеграція наукової та освітньої діяльності в НА СБ України: проблеми та перспективи розвитку» (Київ, 2 грудня 2015 р.); всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 29–30 червня 2016 р.); II всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 28–29 жовтня 2016 р.); II всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 24–25 березня 2017 р.); II всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики» (Дніпро, 26–27 травня 2017 р.); III всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 30–31 березня 2018 р.); II всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро, 26–27 жовтня 2018 р.); міжнародній науковій конференції «Безпека в сучасному світі» (Дніпро, 27–28 вересня 2019 р.); міжнародній науковій конференції «La science et la technologie à l'ère de la société de l'information» (Bordeaux, 3 mars 2019 r.); міжнародній науковій конференції «Освіта та наука у мінливому світі: проблеми та перспективи» (Дніпро, 29–30 березня 2019 р.); міжнародній науковій конференції «Wiadomości o postępie naukowym i rzeczywistych badaniach naukowych współczesności» (Kraków, 17 czerwca 2019 r.); XV міжнародній науково-практичній конференції «Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутня» (Київ, 29 листопада 2019 р.); міжнародній конференції «Korszerűműszerek és algoritmusok tapasztalati és elméleti tudományos kutatási» (Budapest, 18 szeptember 2020 r.)

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 44 наукових публікаціях, з них: 1 – одноосібна монографія (20,4 д.а.), 20 – статей у наукових фахових виданнях з політичних наук та закордонному періодичному виданні, 23 публікації в інших наукових виданнях, матеріалах конференцій.

Структура дослідження зумовлена його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на п'ятнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел – 361 позиція. Загальний обсяг монографії – 364 сторінки, обсяг основного тексту – 326 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, здійснено огляд стану і напрямів її розробки, висвітлено мету дослідження, положення, котрі визначають наукову новизну роботи, практичну її цінність.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні детермінанти дослідження національної ідентичності»** – проаналізовано змістовне наповнення поняття «ідентичність», «національна ідентичність», доведений взаємозв'язок з поняттям «суверенітет», обґрунтована консолідаційна модель національної ідентичності.

У підрозділі 1.1. – *«Визначення, типологізація та особливості ієрархізації ідентифікаційної сфери»* – зазначено, що ідентичність – це один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору, водночас національна ідентичність осмислюється як почуття приналежності й відданості людини певній нації.

Проаналізовані основні підходи до поняття «ідентичність»: примордіалізм і конструктивізм та, зокрема, його підвид – інструменталізм. У руслі примордіалізму (від англ. *primordial* – вихідне, споконвічне, первісне) ідентичність розглядається здебільшого як органічно притаманна людині чи соціуму риса, дана від народження або сформована на ранніх стадіях соціалізації. При цьому акцент робиться на групових діях, що мають символічний або ритуальний характер, а також на емоційній значущості групової належності. Етнос у цій системі поглядів має вигляд міжпоколінської популяції людей із досить стійкими мовнокультурними та психічними особливостями, з власною самосвідомістю. У баченні конструктивістів ідентичність, навпаки, постає як артефакт, ментальний конструкт, призначенням якого є реалізація потреби в належності до певної спільноти та відмежування від інших спільнот. У найбільш радикальних представників цього підходу (інструменталістів) етнічність постає як суто утилітарний засіб, який дає змогу забезпечувати розв'язання тих чи інших групових цілей. Більшість конструктивістів не сприймає ідентичність як даність, розглядаючи її як своєрідний результат самопредставлення – фантом, що зазнає постійного переформатування і є не сутнісним, не іманентним, а співвідносним і контекстуальним. Тобто, якщо для примордіалізму ідентичність – існуюча реальність, яка еволюційно формується, то для конструктивізму це – реальність сконструйована, а для інструменталізму утилітарна та віртуальна.

Проаналізовано джерела типологізації ідентичності, які можуть бути незалежними від людини джерелами аскриптивних самоідентифікацій (вік, стать, належність до етнічної групи, расова належність), а також такими, що виникли у наслідок свідомого вибору – політичні (партійна чи фракційна належність), ідеологічні пріоритети, економічні (робота, професія, належність до страт чи класів), колективістсько-групові (соціальний статус, соціальні ролі, сім'я, друзі, клуби), територіальні (місто, область, регіон) ідентичності. Такі

предмети ідентифікації, як територія, культура, народ, сім'я тощо перебувають у непростих, емоційно забарвлених і постійно змінюваних відносинах. Також розрізняють індивідуальну й колективну, реальну та уявну, абстрактну та функціональну, стабільну та маргінальну, постійну та ситуативну ідентичність. Вибудовується авторська концепція піраміди або ієрархії ідентичностей.

У підрозділі 1.2. – *«Місце національної ідентичності у системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри»* – визначається, що у ієрархії ідентичностей фундаментальним є співвідношення національної та етнічної ідентичності, які в окремих випадках використовуються як синонімічні. Разом з тим, зроблений авторський висновок стосовно цього співвідношення: у загальному підсумку національна ідентичність зберігає у своїй структурі і «парадигму роду», і етнокультурні основи соціальної консолідації, переломлюючи їх через призму уніфікованої громадянської ідентичності. У підсумку такий підхід містить значний креативний момент: еволюція історичних форм етнокультурної ідентичності не зводиться до лінійного руху від родової форми ідентичності (природної за своєю основою) до етнічної, а згодом і до національної, але є нелінійним процесом інтеграції й дистрибуції ідентифікаційних основ. Складається ієрархічна вертикаль, різночасові складові якої мають здатність актуалізуватися і переструктуруватися під дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Тобто різні форми ідентичності на практиці «перетікають» одна в іншу та переплітаються між собою.

Стверджується, що поняття «національної ідентичності» найширше, воно включає і парадигму «громадянської ідентичності», і етнічний компонент (в тій чи іншій мірі, в залежності від конструкту «нації»), і концепт державної ідентичності. У різних історичних і життєвих ситуаціях на перший план виходить та чи інша її складова. Крім того, національна ідентичність на інструментальному рівні має сприяти подоланню нестійкості та амбівалентності національного самовизначення українців, ідейно-політичного протистояння, конфронтації між різними, часто несумісними формами самоідентифікації. Тобто той тип національної ідентифікації, який панує у суспільстві, повинен бути прийнятним для всіх соціальних та етнічних груп.

У контексті сформованих позицій та концепцій зазначені два підходи до формування нації та національної ідентичності. Перший підхід – це розуміння їх через призму громадянської моделі, тобто нація – це історично-територіальна та політико-юридична спільність, належність та ідентичність до якої можна вільно вибирати. Другий підхід сформувався у межах незахідної (етнічної) моделі, тобто нація – це спільнота, об'єднана спільністю походження та рідної культури (корелює з культурологічною теорією нації).

У результаті аналізу доведено, що ці моделі можна виокремлювати як уможливлені, а на практиці нація – етносоціальна група, у якій присутні етнічний і соціальний (громадянський) елементи. Зауважується, що таке співвідношення складових у різних країнах різне.

У підрозділі 1.3 – *«Гене́за проблематики національної ідентичності у теорії суверенітету і теорії нації»* – проаналізований взаємозв'язок теорії національної ідентичності з теорією суверенітету. Доведено, що з історичним часом змінюються джерела суверенітету, і зрештою джерелом суверенітету стає народ.

У дисертації узагальнюється, що на сучасному етапі суверенітет держави та суспільства залежить від ступеня суверенності осіб, які його складають. Остання, очевидно, залежить від рівня усвідомлення себе у світі, а якщо усвідомлення, то й ідентифікації. Остання складається зі самоідентифікації та ідентифікації людини іншими, тобто соціумом, державою тощо. Результатом процесу ідентифікації є ідентичність.

Зазначається, що для держави з демократичними засадами важливо, щоб самоідентифікація людини та її ідентифікації соціумом, нацією, державою знаходилися в органічній єдності, а не суперечили один одному, щоб людина мала можливість свідомо обирати власну ідентичність. Адже, коли є можливість усвідомленого вибору, тоді й формується справжнє «доросле» громадянське суспільство, а з ним і нація громадян, що буде формувати власну національну ідентичність гнучкою і сучасною у власній системі координат, а не нав'язану будь-яким внутрішньо або зовнішньополітичним суб'єктом. Стверджується, що останнє безпосередньо пов'язане зі суверенітетом держави.

У підрозділі 1.4. – *«Методологічні аспекти обґрунтування консолідаційної моделі національної ідентичності»* – зазначаються методи, що використовуються при дослідженні феномену «національної ідентичності»: історичний, системний, дискурсивний аналіз, порівняльний, соціологічні опитування тощо. Основою для застосування цих методів є теорія комунікативної дії у поєднанні з теорією соціальних систем, через які комплексно обґрунтовується демократична консолідаційна модель національної ідентичності. У теорії соціальних систем національна ідентичність осмислюється основою для встановлення відносно суверенних національних держав за умов панування глобальних відносин і процесів. Водночас теорія комунікації окреслює питання у практичній площині, зокрема через політичні комунікації, що впливають на демократичні інституції, широку політичну участь громадян, а відтак і суспільний консенсус.

Зазначається, що при використанні механізмів процедурної демократії постійне широке обговорення політичних завдань, які стоять перед громадянами усього суспільства самими цими громадянами, а також їхнє діяльне залучення до виконання цих завдань, є єдиною надійною основою досягнення стабільного загальносуспільного консенсусу – тієї суспільно-політичної консолідації суспільства, яка є основою легітимації усіх основних політичних, економічних, правових та інших суспільних процесів. Таким чином, національна консолідація суспільства є критично залежною від політичної мобілізації усіх його громадян. На основі такої мобілізації і має формуватися сучасна національна ідентичність у будь-якій країні, для цього

вона має успішно залучати усі можливі складові політичної нації – етнічні, громадянські, релігійні, економічні, правові тощо, більше того – всі теорії нації.

У другому розділі – **«Специфіка актуалізації історичної складової національної ідентичності»** – проаналізовано формування національної ідентичності в історичному контексті, зокрема, історичні моделі національної ідентичності у відповідних країнах, феномен історичної пам'яті у кореляції з національною ідентичністю, національну ідентичність в історичній ретроспективі України, політику пам'яті як інструмент формування консолідаційної моделі національної ідентичності.

У підрозділі 2.1. – *«Історичні моделі формування національної ідентичності в контексті зарубіжного історичного досвіду»* – зазначається, що у контексті різних національних культур кристалізувалися свої чинники формування національної ідентичності, і, відповідно, специфічні моделі національної ідентичності. Проаналізовано три історичні моделі формування національної ідентичності (німецька, російська та китайська).

Виявлено, що німецька ідентичність заснована, переважно, на культурних чинниках, російська – політичних, а китайська – на філософії. Розглядається німецька національна ідентичність як варіант європейської моделі, що формувалася переважно на культурному підґрунті протягом тривалого історичного часу. Культивування та розвиток національної ідентичності було неможливо без звернення до конкретних прикладів, такими були відомі історичні постаті.

Інша модель національної ідентичності, яка була проаналізована – євразійська, сформувалася у Росії. Російська модель ідентичності охарактеризована як модель політична. Виокремлюючи чинники, які об'єднують росіян, зазначається, що останніх, по-перше, нерозривно пов'язали загальні трагедії. Також, по-справжньому загальне – фізичний вимір країни. Наприклад, російські вчені відмічають залежність форми влади (авторитарної) від великих просторів. Ще одним чинником російського ідентитету названо прагнення до великих справ, зокрема масштабність як еталон російської естетики. Стосовно розуміння національної ідентичності через етнічну чи громадянську, наголошується: академічні спроби поділити питання ідентичності і нації на дві групи, громадянську та етнічну, в Росії виявилися такими, що не витримали критики. Етнічна – це небезпечна для російської спільноти утопія. Вона може короткочасно об'єднати групу населення, що підірве саму основу російського суспільства та держави. Вести мову про громадянську націю у Росії, яка двічі за останні сто років революційно змінювала устрій, економічну модель, але так і не побудувала правову державу, дещо несвоечасно.

Східна модель національної ідентичності осмислюється через Китай, що протягом кількох тисячоліть був «всесвітом в собі». Все, що за бар'єрами було зовнішнім – «варварським». Основна сфера, яка впливає на світорозуміння китайця – філософська, точніше, релігійно-філософська. У Китаї розповсюджені різні вчення, але кожне зробило свій внесок у формування

національної ідентичності. Конфуціанство, будизм, легізм та даосизм відрізняються один від одного у багатьох проявах. Погляди їх послідовників сходяться у тому, що стосується розуміння колективу як родини, отримання службового статусу без суперництва, розподілу влади, автоматичного порядку підкорення і колективного характеру прийняття рішень. Колективність – це зовсім не обмін особистої незалежності на безпеку, а необхідний спосіб життя кожного китайця. Причому така система взаємодії відтворює себе від покоління до покоління.

У підрозділі 2.2. – *«Історична пам'ять як підґрунтя тяглості національної ідентичності»* – проаналізовано феномен історичної пам'яті у кореляції з національною ідентичністю. Зазначається, що історичний контекст формування національної ідентичності має надзвичайне значення. Історична пам'ять – це соціально-психологічне явище, змістом якого є збереження і відтворення індивідом, групою, класом уявлень, переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, котрі мали місце у минулому. Історична пам'ять тісно пов'язана з національною ідентичністю і є підставою тяглості останньої.

Відстоюється позиція, що під історичною пам'яттю розуміють суто спеціалізовану частину культури (або культурної пам'яті), що охоплює не лише і не тільки власне історичні знання. У традиційному суспільстві головною ідентифікаційною ознакою був саме етнос. Ще раніше, у примітивному суспільстві головними ідентитетом були родинні зв'язки. Проте з виникненням громади такі контакти і зобов'язання поступаються місцем іншому об'єднуючому елементу етносу – спільній культурі, мові, релігії. У XVIII ст. постає нове об'єднуюче начало – суспільно-політичне, що стало початком подолання культурного та пов'язане, насамперед, з виникненням так званої національної держави.

Проаналізовано різні типи історичної пам'яті, зокрема комунікативна та культурна. Історична пам'ять існує й у формі безпосередньої, наукової, міфологічної та постійно відновлюваної. Постійно відтворювана історична пам'ять широких верств населення, спільнот та окремих осіб формується під впливом наукової думки, освіти, засобів масової інформації, міфологем, власного та суспільного досвіду, родинного виховання, громадської думки тощо. Світовий досвід свідчить: модерні нації постають водночас і як політичні, і як культурні. Тому на основі опрацьованих джерел узагальнюється, що для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася саме як «культурна», історична пам'ять набуває особливого значення. За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій, громадянських практик), наголошується, що соціокультурні чинники, в тому числі й історична пам'ять, можуть прискорити формування національної ідентичності.

Зазначається, що історична пам'ять, дійсно, дуже потужний чинник, але задля формування консолідаційної моделі національної ідентичності вчені вимушені погоджуватися на певну «усереднену» її модель. З огляду на те, що

історична пам'ять українців викривлена століттями бездержавності й культурної асиміляції, її сучасний стан можна охарактеризувати як кризовий. Виявом цієї кризи є співіснування у колективній свідомості, як мінімум, декількох проєкцій українського минулого. Тому історична пам'ять реалізує як інтегруючу, так і дезінтегруючу функцію для суспільства. Серед історичних чинників, які відграють важливу роль у формуванні національної ідентичності: так звані «пам'ятні місця» чи «місця пам'яті», загальні історичні трагедії та перемоги, пантеон національних героїв тощо.

У підрозділі 2.3. – «*Національна ідентичність в історичній ретроспективі України*» – проаналізовано формування національної ідентичності в Україні. Зроблений висновок: найбільшим важелем впливу на національну ідентичність є територіально-регіональний чинник, оскільки українські землі опинилися в центрі зіткнень міждержавних інтересів, а ідентичність української нації могла формуватися або на засадах пристосування й запозичень, або у конфліктному руслі. Українська історія дає безліч прикладів обох стратегій. Стверджується, що загалом ліберальна та національна ідеї в Україні з часу свого виникнення не знаходили спільних шляхів розвитку, у цьому коренилися причини багатьох майбутніх трагедій. Персоноцентристська ідея без належного підґрунтя для демократичного розвитку еволюціонувала у напрямі революціоналізму. Національна ж ідея у зрусифікованому середовищі змушена була ще довго житися етнографізмом, не отримуючи належного політичного вияву. Наслідком цього стали, з одного боку, нездатність української еліти до самоутвердження в ролі носія національної ідеї, суб'єкта національної ідентичності, а з іншого – «прірва різномовності», яка серйозно перешкоджала зміцненню та структуризації українського суспільства навколо власних ідеалів, символів, ритуалів тощо.

Зазначається, що на «підросійській» частині України українцям була притаманна подвійна ідентичність. Природно, що людям із подвійною ідентичністю ближчими були не ідеї незалежності, а автономізму (наприклад, ідеї Кирило-Мефодієвського товариства). Актуалізовано, що російський вплив на формування національної ідентичності в Україні був досить неоднозначним. За таких умов важливим складником ментальності було нестримне прагнення до «волі», що знецінювало вартість людського життя і могло вилитися у спалахи напівусвідомленого, стихійного бунтарства. Так з'явився феномен «козацтва», а козаччина сприяла значним зрушенням ментально-психологічної природи. Мілітаризація українського життя, спалахи насильства, ксенофобії створили своєрідний феномен сакралізації війни – із культом сильної людини, оспівуванням військової доблесті, моральним виправданням жорстокості. З ним пов'язані ті ознаки войовничості й усвідомленого протесту, які були притаманні українській ідеї упродовж XVII–XIX ст. Зазначається, що націоналізм за цих умов не міг не стати формою самозахисту й консолідації. При цьому виразно проглядалася та обставина, що пробуджувана українська свідомість на Наддніпрянщині живилася ідеями політично-національного, а не етнічного (етнографічного) націоналізму.

В іншому напрямі відбувалося формування національної ідентичності на західноукраїнських землях, що також осмислюється у дисертації. Виявлено, що українська ідентичність у Галичині формувалася як реакція на послідовно здійснюваний австрійською владою курс на забезпечення польського домінування в країні, відповідно, на ґрунті політизації етнічності. Упродовж ХІХ ст. етнічна складова у фундаменті галицької концепції української нації постійно посилюється і переростає у виразний антиполонізм. На початку ХХ ст. сформувався радикальний різновид свідомісного стереотипу галичанина, в основі якого лежало заперечення спадщини українського націоналізму ХІХ ст. як такої, що виявилася сумісною з лібералізмом і соціалізмом і цим, очевидно, приречена себе на поразку. Зазначається, що переносити особливості галицького світосприймання на всю Західну Україну було б некоректно. По-перше, до складу Західної України у її сучасному розумінні входить Волинь, яка ніколи не була частиною австро-угорських володінь. По-друге, виразний, відмінний від галицького, образ має Буковина – особливий край, етнічна строкатість якого, однак, не стала на заваді формуванню його власного етнокультурного типу, якому притаманна етнічна толерантність.

Характеризується й радянська ідентичність як позаетнічна і поза національна – всупереч етнічному принципу, закладеному у фундамент держави. Модернізація за тих історичних обставин розглядалася як засіб розмивання суттєвих культурних відмінностей між націями й етнічними групами, їхньої інтеграції в радянську систему.

У підрозділі 2.4. – *«Політика пам'яті як інструмент формування консолідаційної моделі національної ідентичності»* – розглянутий феномен політики пам'яті.

Проаналізовані поняття політика пам'яті та історична політика. Обґрунтовується застосування поняття «політика пам'яті» як узагальнюючого, «історична політика» – як уточнюючого для позначення її державно-правових аспектів, а рідко вживане поняття «мнемоісторія» – як використання історичної спадщини в самому процесі пригадування. Загалом ці поняття розрізняються за суб'єктами, що реалізують відповідну політику, а політика пам'яті при цьому є більш широким поняттям, що включає долучення до неї всіх можливих соціальних суб'єктів, що представляють суспільство (в тому числі й індивідуальний суб'єкт, особу), а не тільки державу чи політичні еліти. На пріоритет у використанні того чи іншого з наведених понять у різних країнах накладають відбитки наукові лінгвістичні традиції, міждержавні контакти й особливості використання відповідної термінології. Зазначається, що у плюралістичних суспільствах з розвиненою демократією, з представленням інтересів всіх соціальних груп переважає аналітична складова (або аналітична історія) в історичній політиці, яка вирізняється критичним та осмисленим ставленням до історичного матеріалу. У цьому контексті історична політика виконує конструктивну інтегруючу функцію.

Проаналізовано моделі політики пам'яті: агресивна, нігілістичний підхід, політика висміювання, пакт про забуття, суспільна байдужість до минулого.

Зазначається, що для всіх моделей, передусім, першочерговим завданням повинно бути створення позитивного «брендингу» нації, а для України у цьому контексті – інтеграція української історії в світову та європейську. Щоб залишатися ефективним референтом національної ідентичності та продовжувати генерувати солідарність, репрезентаційний образ спільноти має перетворитися на бренд, що працює як на представників власної нації, так і на людей в навколишньому, світі. Іншими словами, «брендинг нації» є необхідним чинником її внутрішньої консолідації та зміцнення її ідентичності у глобалізованому світі.

Відстоюється позиція, що історична пам'ять, осягнута крізь призму історичної політики постає як ресурс політичного впливу або влади. Більше того – саме продумана і виважена політика історичної пам'яті може стати одним з ключових напрямів створення передумов для розвитку сучасної національної ідентичності України як основи політичної консолідації українського суспільства.

У третьому розділі – **«Особливості формування національної ідентичності суспільства у контексті теорії модернізації»** – проаналізовано становлення теорії модернізації, місце національної держави у контексті консолідації суспільства, модернізаційні особливості ціннісної складової демократичного транзиту в Україні, феномен «національної ідентичності» у контексті постмодернізації.

У підрозділі 3.1. – *«Теорія модернізації у політологічних дослідженнях суспільного переходу»* – визначено місце теорії модернізації серед теорій суспільного переходу. Серед останніх застосовують терміни «трансформація», «реформація», власне «перехід» тощо. Проаналізовано різні версії поняття «модернізація». Розрізняють модернізацію як теорію і як процес, а також модернізацію в широкому сенсі (як постійний процес виробництва певних відповідей на виклики оточуючого середовища) та вузькому розумінні (як процес засвоєння моделей економічного, соціального, політичного та культурного розвитку західного суспільства), складовою якої є вестернізація. Поняття «модернізація» змістовно (зсередини), широко та всебічно відображує події, які свідомо творяться людьми (суб'єктивні), та системні (об'єктивні) чинники, що відбуваються на пострадянському просторі, зокрема, в Україні.

Теорія модернізації осмислюється співзвучно зі сучасними науковими дослідженнями – як міждисциплінарна система обґрунтувань, ідей, моделей розуміння політичної дійсності, що описує традиційні суспільства та особливості їх трансформації до сучасних, динаміку так званих перехідних суспільств. Поняття «модернізація» часто вживають для позначення тотальної трансформації традиційного або до сучасного суспільства до того типу технологій та відповідної соціальної структури, котрі характерні для економічно розвинених і політично відносно стабільних країн західного світу. Зазначена позиція, що поняття «модернізація» має вживатися у трьох значеннях. По-перше, це прогресивні соціальні зміни, коли суспільство рухається вперед відповідно до прийнятої шкали поліпшень. По-друге,

модернізація як комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, що відбувалися на Заході з XV ст. і досягли свого апогею у XIX–XX ст. Сюди відносять також процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, демократизації, поширення індивідуалізму, мотивацію успіху тощо. По-третє, це процес, що відбувається у відсталих або слаборозвинених суспільствах і пов'язаний зі зусиллями, спрямованими на те, аби наздогнати провідні, розвинені країни, залишивши позаду периферію.

Проаналізовано три сучасні етапи становлення теорії модернізації, що виділяють у дослідницькій літературі, на кожному з яких можна простежити зміну ролі модернізації у здійсненні консолідації суспільства. Перший етап (середина 50–60-ті роки XX ст.) представляється переважною більшістю вчених як зародження теорії модернізації. Зростання національного багатства поставало як основа суспільної консолідації. На другому етапі модернізації (70–80-ті роки XX ст.) відбулася переоцінка ідей першого етапу, а також аналіз прорахунків, виявлених суспільно-політичною практикою. Доведено, що це відносно тривалий процес, під час якого можливий не лише розвиток, але й відновлення старих структур і їх занепад. На цьому етапі було виявлено, що окремі традиційні інститути не суперечать завданням модернізації, а національна держава раннього модерну має бути обмежена у своєму впливі за рахунок задіювання світових інтеграційних процесів, які сприяють регіональній консолідації на спільній культурній основі. Третій, нинішній, етап модернізації, початок якої датують кінцем 80-х–початком 90-х років, проходив за умов розпаду світової соціалістичної системи, коли постсоціалістичні країни намагалися завдяки вестернізації стати в один рівень з розвиненими західними країнами. На цьому етапі спочатку перебільшили значення глобальної консолідації людства, але невдовзі було здійснено корективи у напрямі переосмислення ролі національної держави – на нових засадах політичної нації, широкої громадянської участі та політики мультикультуралізму. Все більшу роль у творенні нової теорії національної ідентичності відіграє методологія інституціоналізму та процедурної демократії.

Порівнюються різні моделі модернізації. Зокрема модернізаційні макромоделі: 1) стихійна (або ендогенна) та органічна модернізація, яка формує модернізаційне ядро; 2) неорганічна, «наздогінна» модернізація, яка визначається контактами з модернізаційним ядром та постійною імітацією її зразків. Також зазначається, що вченими були запроваджені поняття «контрмодернізація» та «антимодернізація». На сучасному постіндустріальному етапі розвитку суспільства можлива не стільки модернізація, скільки постмодернізація, в умовах якої тільки і є можливим укріплення постматеріальних цінностей.

У підрозділі 3.2. – *«Сучасна концепція національної держави: на перетині теорії суверенітету, теорії політичного порядку і теорії демократичної консолідації»* – зазначається, що прогрес національної держави у її модерній версії здійснений з використанням демократичних процедур – передусім, процедур все більш широкого залучення громадян до процесу прийняття

рішень щодо державного розвитку. Саме загальна спрямованість до демократії стала запорукою успіху модерної національної держави: без залучення всіх до справи розбудови нації і прагнення задля цього створити спільну державу такий проект залишився би нереалістичним. У цьому контексті відзначається, що існує низка шляхів формування національної ідентичності. Певні з них є політичними, відкрито ієрархічними, налаштовані згори вниз, що для свого забезпечення потребують державної влади, інколи включають і примус. Для того, щоб сформувати національну ідентичність, яка б відповідала інтересам суспільства, необхідний зустрічний рух від держави до суспільства, а також – навпаки.

Разом з тим, зазначається, що жодна нова актуалізація та реконцептуалізація національної ідентичності не може повністю заперечити атрибути національної держави – її історію, мову, культуру. Відстоюється позиція, що власне з етнічних базових засад виростає не абстрактне позитивне право і не універсальна демократична конституція, а конкретні політичні та правові системи та інші властиві саме їй інституційні засоби досягнення політичних цілей, які ставить перед собою конкретна національна держава – з її цілком оригінальною історією, культурою, народом і його особливими запитами, національними інтересами. Така національна держава розробляє власну Конституцію, яка відрізняється від конституцій інших держав, і позитивне право тут є необхідною формальною складовою, а не абсолютним змістом.

У підрозділі 3.3. – *«Модернізаційні особливості ціннісної складової демократичного транзиту в Україні»* – відстоюється позиція, що українське суспільство, в якому відбувається прямування до нових цінностей в контексті переходу, вчені вважають патримоніальним і лімітрофним. У рамках патримоніальної управлінська сфера сконцентровується офіційною владою, внаслідок чого державна влада здійснюється як приватним володінням правлячих груп, тобто державний потенціал, адміністративні можливості орієнтовані виключно на задоволення інтересів окремих осіб. Така особливість стану України як лімітрофність означає проміжний міжцивілізаційний простір між європейською і російсько-євразійською цивілізаціями. Ще однією особливістю перехідного українського суспільства зазначено те, що воно долучається до західних постіндустріальних цінностей, а ті відтак теж трансформуються. Зрештою характерною особливістю українського суспільства названо кризовість, аж до системності кризових процесів, в тому числі кризи ідентичності.

Зазначається, що криза ідентичності виникає в умовах різкого переходу від одного типу соціально-політичної системи до іншої: нові ідентифікаційні установки накладаються на вже існуючі традиційні, не завжди гармонічно поєднуючись, проявляючись у відторгненні всього чужорідного системі.

Актуалізується думка, що сьогодні попри всю неоднозначність демократичного транзиту і справедливі закиди вчених щодо кінця «парадигми

транзитології», визначаються такі його стадії: лібералізація, демократизація, консолідація демократії.

У підрозділі 3.4. – *«Концептуалізація національної ідентичності України у контексті постмодернізації»* – проаналізовано, що у постсоціалістичних країнах (до яких належить Україна) у національній ідентичності переважаючою складовою є саме етнічна, оскільки все ще потрібно розвивати сприятливі умови для формування громадянської ідентичності. У численних проаналізованих працях пояснюється це тим, що сьогодні громадянське суспільство в Україні не сформоване як цілісний феномен, адже ще за відносно нещодавніх радянських часів можна було свідчити, до певної міри, про його відсутність. Тоді етнічні спільноти залишалися єдиними структурами, де формувалася взаємодія на основі довіри та солідаритету. Тому після розпаду СРСР та створення нових держав на його теренах етнічна ідентичність стала підґрунтям створення національної ідентичності в них. Наслідком цього і є переважаюча етнічна складова в структурі національної ідентичності й в сучасній Україні.

Зазначається, що сьогодні на рівні масового суспільства, з одного боку, сформувалися стереотипні уявлення про «Захід» як виключно «позитивний» простір, де захищені права і свободи людини, панує добробут, забезпечений технологічний прогрес. Тому прямування у цьому напрямку Україні забезпечить виключно сприятливі умови для розвитку її економіки, культури та інших сфер життєдіяльності суспільства. З іншого боку, спостереження за тим, що декларативний рух у бік західних цінностей супроводжується корупцією, відсутністю серйозних демократичних перетворень, незадовільним характером приватизаційних процесів, формує уявлення, нібито всі «демократи» – «агенти Заходу», які «розвалюють країну». Зазначене до певної міри «розколює» національну ідентичність і формує подвійну політичну свідомість. Разом з тим, відмічаються і позитивні зрушення, що продукує політична еліта та наукова інтелігенція, зокрема, консолідаційні проекти, що ґрунтуються на новому прочитанні ключових маркерів національної ідентичності – традицій, мови, історії.

У четвертому розділі – **«Теоретичні проблеми і політичний дискурс формування сучасної консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні»** – проаналізовано шляхи та механізми формування сучасної консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні, чинники та суб'єкти її формування, проблеми та перспективи у цьому контексті.

У підрозділі 4.1. – *«Шляхи та механізми формування сучасної консолідаційної моделі національної ідентичності в умовах незалежної України»* – концептуалізовано поняття консолідації та національної консолідації. Національна консолідація осмислюється через сучасні дослідження, у яких вона найчастіше трактується як історичний процес формування нації, на основі створення рівних можливостей для участі всіх громадян у державотворчих процесах незалежно від раси, політичних та релігійних переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового

стану, мовних або інших ознак. Акцентована увага на тому, що національна консолідація визначається крізь призму громадянської моделі національної ідентичності.

Концептуалізований зміст понять консолідація та інтеграція. Консолідація може відбуватися через інтеграцію суспільства. Остання є поєднанням інтеграції в суспільство (через залучення нових членів серед різних соціальних, етнічних, гендерних груп суспільства) та інтеграцію в суспільстві (через виникнення солідаритетів у різних груп). Порівнюються різні типи консолідації: ситуативна і стабільна політична консолідація, стихійна і організована, деструктивна та конструктивна. Ситуативно суспільство або окремі його частини можуть об'єднуватися як стихійно, так і організовано.

Зазначається, що стихійна ситуативна консолідація рідко буває тривалою, адже будь-яка зміна обставин, збіг яких випадково зумовив цю консолідацію, може розпастися, відтак зникнуть і підстави для консолідації. Організовані ситуативні консолідації у політиці трапляються доволі часто. Нерідко їх основою може бути політична коаліція, яка об'єднує різні за ідеологією і політичними програмами партії чи інші політичні сили, які лише частково перетинаються своїми цілями і цінностями. Відповідно, як тільки виникає можливість самостійно отримати владу, або отримати її на більш вигідних умовах з іншими партнерами, така політична коаліція розпадається, а разом з нею зникає і ситуативна політична консолідація: хоча вона і була доволі контрольованою, однак її організаційні підвалини є надто нестабільними. Натомість організована стабільна консолідація виникає на основі закріплення певних політичних домовленостей, а то й суспільного консенсусу у вигляді інституційних норм. Інститути не залежать критично від зміни особистостей, які до них належать, а до певної міри інститути можуть переживати і зміну організацій, які їх представляють. Якщо ж політична консолідація базується не на окремих інститутах, а на усій інституційній структурі суспільства, тоді вона може мати як організовані, так і стихійні свої прояви – у будь-якому випадку це буде доволі стабільна політична консолідація. Зазначається, чим більшою буде організаційна складова стабільної, базованої на інститутах, політичної консолідації, тим вищою буде імовірність збереження як загальної політичної стабільності у країні, так і політичної консолідації її громадян. У цьому контексті, національна ідентичність для кожного суспільства вбачається унікальним феноменом, який можна і варто реконцептуалізувати у контексті осмислення завдань консолідації суспільства.

Сформована авторська концепція: консолідація відбувається на ціннісному рівні, а також процедурному, тобто на рівні реалізації цінностей. Адже цінності у різних верств населення можуть не збігатися, але механізми солідаризації, довіри, толерантності можуть бути реалізовані на високому рівні. Серед шляхів формування консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні на сучасному етапі визначено такі: утвердження спільних духовних та культурних цінностей, що орієнтуються на загальногуманітарні та європейські, подолання війни пам'ятників і формування пантеону загальнонаціональних

героїв, толерування щодо національних свят, кристалізація на масовому рівні поняття «демократія», формування ідеї важливості громадянського суспільства тощо. Національна ідентичність має поколінський вимір, тому також вельми важливо формування її тяглості. У цьому може посприяти гуманістична українська філософія (зокрема, «етика сродної праці» Г. Сковороди як вимір професійності, «філософія серця» П. Юркевича та український кордоцентризм тощо). Наголошується на подоланні авторитарних тенденцій у взаємодії влади та суспільства (політичної демагогії, популізму тощо). Вироблення діалогічності та толерантності на основі гуманістичного прагматизму як на рівні суспільства, так і на рівні взаємодії влади і суспільства.

Основним механізмом консолідації української політичної нації зазначається її розуміння як відкритої поліетнічної спільноти, де український етнос як смислоутворюючий згуртував та залучав всі інші етнічні групи в Україні до співпраці в одній державі. Особливо окреслена політика гостро важлива у місцях компактного проживання етнічних меншин (зокрема, Донецька, Луганська, Чернівецька, Закарпатська та Одеська області, Крим).

У підрозділі 4.2. – *«Чинники та суб'єкти формування консолідаційної моделі національної ідентичності в сучасній Україні»* – зазначено, що ці два феномени (чинники і суб'єкти) інколи взаємонакладаються один на одного. Наприклад, національна держава та громадянське суспільство може бути одночасно як чинником, суб'єктом, так і об'єктом впливу одне для іншого. Також серед чинників можна назвати державну мову, національну ідею тощо. Особливе місце займає національна ідея, зміст якої формувалася історично, але має і сучасний вимір, зумовлений новими завданнями для її утвердження. Підкреслюється, що українська національна ідея має органічно поєднати надбання національної духовної культури й елементи загальнолюдської політичної традиції. Вона є основою суспільного договору, публічної угоди між громадянином і державою про взаємні зобов'язання та гарантії, принципи особистого і суспільного життя; етичною платформою, дотримання якої дає особі право зараховувати себе до певної нації, пишатися нею, передати це почуття у спадок. Стверджується, що національна ідея, яку переважно формує політична еліта, повинна корелювати з національною мрією, яка є виміром спільних бажань всіх членів суспільства.

Серед суб'єктів національної консолідації суспільства визнаються: політична нація, політичні еліти та політичні лідери, політичні партії, українська інтелігенція, науковці тощо. Зазначається, що особливе місце серед суб'єктів, займає громадянське суспільство загалом. Цей факт є важливим, оскільки якщо завдання конструювання консолідаційної моделі національної ідентичності покладається переважно на державу та політичні еліти, то соціум залишається у «поставторитарній» парадигмі.

У підрозділі 4.3. – *«Проблеми та перспективи національної консолідації в сучасній Україні»* – серед проблем, що заважають або каталізують конфлікти та кризи ідентичності в українському соціумі, зазначається відсутність консенсусу щодо базових понять, що формують коло проблем навколо національної

ідентичності: український народ, українська нація, корінні народи, національні меншини, ціннісна неоднорідність щодо ключових проблем, зокрема, ставлення до радянської спадщини, геополітичних векторів, міфотворчість та стереотипізація тощо.

Зазначається, що необережне конструювання соціальних міфів в Україні може загрожувати національній безпеці країни, особливо у випадку загострення регіональних відмінностей. Небезпеку створюють не самі регіональні відмінності та не локальні самоідентифікації, а штучні спекуляції на цьому ґрунті. Втім, стверджується, що міф виконує і необхідну для суспільства функцію – формує у членів спільноти уявлення про спільну долю, задає смисл існуванню певної нації, сприяє її самоідентифікації.

Серед позитивних тенденцій зазначається намагання політичної еліти подолати окреслені суперечності, свідченням чого, зокрема, є низка правових документів, присвячених проблемам консолідації, формуванню національної культури та національної ідентичності в Україні.

ВИСНОВКИ

У висновках дослідження зроблено узагальнення результатів роботи щодо теоретичної реконструкції консолідаційної моделі національної ідентичності, властивої для країн, які проходять шлях демократичного транзиту, що було простежено на прикладі політичної системи України.

1. З'ясовано, що консолідаційна модель національної ідентичності має не лише концептуалізувати теоретично, але й на практиці методологічно забезпечувати виконання функції загальносуспільної консолідації всіх громадян певної країни. Це дуже складне завдання, а тому ця модель має враховувати усі основні можливі впливи національної ідентичності на суспільні процеси. Різні моделі національної ідентичності відображають і акцентують різні аспекти цього складного феномену. Таким чином, практично кожна модель національної ідентичності є важливою. Не варто певні вибрані моделі вважати більш вдалим, адже навіть якщо це можливо зробити теоретично, то з прагматичної точки зору всі вони можуть виявитися дієвими і прагматично істинними у певному вимірі. Тому консолідаційна модель національної ідентичності має забезпечувати якщо не повну консолідацію усіх наявних моделей національної ідентичності (це було би вочевидь неможливим), то в усякому разі – вказувати спосіб, у який можна було би досягати несуперечливе залучення усіх цих моделей, якщо не для побудови єдиної теорії національної ідентичності, то вироблення спільної практики використання цих моделей.

2. Виявлено зв'язок різних типів концептуального визначення національної ідентичності з її історичними версіями реального утвердження. У контексті сформованих позицій і концепцій зазначаються два підходи до формування нації та національної ідентичності. Перший – це розуміння нації та національної ідентичності через призму громадянської моделі, тобто нація – це історично-територіальна та політико-юридична спільність, належність та ідентичність до якої можна вільно вибирати. Другий підхід сформувався у

межах незахідної (етнічної) моделі, тобто нація – це спільнота, об'єднана спільністю походження та рідної культури (корелює з культурологічною теорією нації). Загалом ці моделі можна виокремлювати як умоглядні, а на практиці нація як етносоціальна група, у якій присутні і етнічний, і соціальний (громадянський) елементи.

3. Виявлено переваги демократичного способу реалізації консолідаційної моделі національної ідентичності. Адже саме демократія якнайкраще серед відомих сьогодні політичних режимів забезпечує політичну участь громадян. Постійне широке обговорення політичних завдань, які стоять перед громадянами усього суспільства самими цими громадянами, а також їхнє діяльне залучення до виконання цих завдань, є єдиною надійною основою досягнення стабільного загальносуспільного консенсусу – тієї суспільно-політичної консолідації суспільства, яка є основою легітимації усіх основних політичних, економічних, правових та усіх інших суспільних процесів. Таким чином, національна консолідація суспільства є критично залежною від політичної мобілізації усіх його громадян. На основі такої мобілізації і має формуватися сучасна національна ідентичність у будь-якій країні. Для цього вона має успішно залучати усі можливі її складові – етнічні, громадянські, державницькі тощо.

4. Продемонстровано, що демократичний транзит закріплюється у певних правових нормах, однак має своєю основою розвиток політичної комунікації у напрямі її демократизації. Такій демократизації підлягає також і національна ідея та здійснення національної самоідентифікації громадянами. Комунікативне утвердження національної ідентичності здійснюється класично через досягнення легітимації держави та її суверенітету завдяки самій національній ідентичності. У випадку широкого комунікативного залучення громадян до політичних процедур національна ідентичність є втіленням спільної мотивації громадян країни щоразу знову підтверджувати своє бажання бути громадянами однієї держави – така мотивація є дійсною основою легітимації національної держави як демократичної. Помилкою було би зводити таку легітимацію лише до процедури виборів – адже мотивація до спільних громадянських дій потрібна щодня. Такими проявами громадянських дій є не певні декларації, а участь у функціонуванні вітчизняних соціальних і політичних інститутів, підтримка усього вітчизняного – і не лише мови, історії, культури, спорту чи мистецтва, але й вітчизняного товаровиробника, системи освіти тощо аж до експорту «національного бренду» за межі України.

5. Розвинуто і поглиблено розуміння деліберативної демократії як процедурної демократії. Це означає, по-перше, що демократія має постійно оновлюватися, змінюватися в результаті застосування відповідних процедур, вона має постійно пристосовуватися до потреб реальних, конкретних громадян, а не пристосовувати ці потреби під кимось давно (а може, і у іншій країні) встановлені «канони» демократії. По-друге, це означає необхідність вироблення таких демократичних процедур, які давали би можливість змінювати і удосконалювати все – у тому числі і самі ці демократичні процедури. Для

цього, передусім, необхідна максимальна відкритість демократичних процедур для усього громадянського суспільства і кожного його представника. Сучасні демократії як поліархії представляють принципово відмінний спосіб політичної консолідації, порівняно з тоталітарним і авторитарним типами консолідації. Усі новітні типи звертаються до доволі радикального інституційного дизайну, нерідко суттєво змінюючи або удосконалюючи наявні соціальні інститути, або навіть створюючи цілком нові. Однак, лише демократична консолідація залучає до досягнення національної консолідації максимальну кількість членів суспільства на засадах добровільної та творчої участі, конкурентності, раціоналізму, критичного мислення. Втіленням таких принципів є деліберативна демократія, яка забезпечує широке обговорення цілей, шляхів досягнення і результатів національної консолідації, тобто включає до самої процедури досягнення національної консолідації вільний і відкритий політичний дискурс.

6. Виявлено закономірності та основні шляхи утвердження політичної консолідації. Стихійна ситуативна консолідація дуже рідко буває тривалою, адже будь-яка зміна обставин, збіг яких випадково зумовив цю консолідацію, може розпастися, а тим самим зникнуть і підстави для консолідації. Організовані ситуативні консолідації у політиці трапляються доволі часто. Нерідко їх основою може бути політична коаліція, яка об'єднує різні за ідеологією і політичними програмами партії чи інші політичні сили, які лише частково перетинаються своїми цілями і цінностями. Відповідно, як тільки виникає можливість самостійно отримати владу, або отримати її на більш вигідних умовах з іншими партнерами, така політична коаліція розпадається, а разом з нею зникає і ситуативна політична консолідація: хоча вона і була доволі контрольованою, однак її організаційні підвалини є надто нестабільними. Якщо політична консолідація базується не на окремих інститутах, а на усій інституційній структурі суспільства, тоді вона може мати як організовані, так і стихійні свої прояви – у будь-якому випадку це буде доволі стабільна політична консолідація. Звісно, чим більшою буде організаційна складова стабільної, базованої на інститутах, політичної консолідації, тим вищою буде імовірність збереження як загальної політичної стабільності у країні, так і політичної консолідації її громадян.

7. Доповнено аргументацію на користь того, що історична пам'ять тісно пов'язана з національною ідентичністю і є підставою тяглості останньої. В Україні наслідком різних механізмів формування ідентичностей стали істотні відмінності у сприйнятті й осмисленні соціальної дійсності на українських територіях, штучно об'єднаних в СРСР: на Сході домінують соціальні категорії, на Заході – етнічні. Звідси й різні проекти формування модерної української нації та відмінності у трактуванні національної ідентичності. Продумана і виважена політика історичної пам'яті може стати одним із ключових напрямів створення передумов для розвитку сучасної національної ідентичності України як основи політичної консолідації українського суспільства.

8. Було розвинуто положення, що демократична консолідація

українського суспільства здійснювалася поетапно у тісному взаємозв'язку з процесами соціальної та політичної модернізації. На першому етапі модернізації, який почався у середині 50-х та продовжувався до 60-ті роки ХХ ст. як період зародження і становлення теорії модернізації було вироблено на її основі конкретно-орієнтовані моделі соціально-економічного розвитку. Зростання національного багатства поставало як основа суспільної консолідації. На другому етапі модернізації (70-80-ті роки ХХ ст.) відбулася переоцінка ідей першого етапу, а також аналіз прорахунків, виявлених суспільно-політичною практикою. На цьому етапі було виявлено, що окремі традиційні інститути не суперечать завданням модернізації, а національна держава раннього модерну має бути обмежена у своєму впливі за рахунок задіювання світових інтеграційних процесів, які сприяють регіональній консолідації на спільній культурній основі. Третій, нинішній, етап модернізації, початок якого датують кінцем 80-х–початком 90-х років, проходив за умов розпаду світової соціалістичної системи, коли постсоціалістичні країни намагалися завдяки вестернізації стати в один рівень з розвиненими західними країнами. На цьому етапі спочатку перебільшили значення глобальної консолідації людства, але невдовзі було здійснено корективи у напрямі переосмислення ролі національної держави – на нових засадах політичної нації, широкої громадянської участі та політики мультикультуралізму. Все більшу роль у творенні нової теорії національної ідентичності відіграє методологія інституціоналізму та процедурної демократії. Наведено додаткові аргументи на користь того, що на сучасному постіндустріальному етапі розвитку суспільства можлива не стільки модернізація, скільки постмодернізація, в умовах якої є можливим укріплення постматеріальних цінностей.

9. Суверенітет держави прямо залежить від успішності самоідентифікації її громадян. Результатом процесу ідентифікації є ідентичність. Для держави з демократичними засадами важливо, щоб самоідентифікація людини та її ідентифікації соціумом, нацією, державою знаходилися в органічній єдності, а не суперечили один одному. Сучасна національна ідентичність має забезпечувати цей суверенітет реальним авторитетом своєї національної ідеї, яку слід просувати по всьому світу в будь-яких можливих проявах. Практично кожна нація світу вже давно не є закапсульованою у національних кордонах, але через свою діаспору, через поширення своєї продукції та своїх послуг представлена далеко за межами своїх номінальних державних кордонів. Цей реальний вплив формує у світі зацікавленість у існуванні такої держави нерідко не меншою мірою, аніж патріотичні прагнення громадян цієї держави.

10. Прагнення до встановлення верховенства права є необхідною, але недостатньою вимогою до утвердження політичної консолідації демократичного типу. Прогрес національної держави у її модерній версії з використанням демократичних процедур є зверненням, передусім, до процедур все більш широкого залучення громадян до процесу прийняття рішень щодо державного розвитку. Саме загальна політична спрямованість до демократії стала запорукою успіху модерної національної держави: без залучення всіх до

справи розбудови нації та прагнення задля цього створити спільну державу такий проект залишився би нереалістичним. Історичний досвід досягнення національної консолідації в Україні показує як наявність виразних демократичних традицій у становленні національної держави, так і вирішальний вплив постійних зовнішніх і внутрішніх викликів досягненню демократичної консолідації в Україні. Демократичний транзит, на шлях якого Україна як національна держава стала з новим здобуттям своєї незалежності у 1991 р., ще відносно далекий від свого завершення: наявність більшості формальних демократичних інституцій в Україні належним чином і досі не доповнює належна демократична культура. Наявна недостатня орієнтація усіх суспільних, в тому числі політичних груп на спільне благо, а також досі поширеною є практика превалювання партикулярних групових інтересів над спрямованістю кожного громадянина на дотримання верховенства права.

11. Національна консолідація є станом суспільства, який виникає, відтворюється і зберігається не стихійно, а в результаті дії певних чинників, серед яких все більшу роль відіграють свідомі й організовані зусилля політичних гравців. Консолідуватися для досягнення певних цілей може і місцева громада, і людство, однак найбільш типовим і розвиненим випадком політичної консолідації є консолідація на рівні національної держави, а класичним засобом такої консолідації є звернення до національної ідентичності. Підстави для формування національної ідентичності змінювалися разом з розвитком людства – від переважно етнічних ознак через розвиток спільної для певного суспільства культури і до громадянської солідарності. Вирішальним, переламним моментом у становленні сучасної національної ідентичності стало звернення окремих суспільств до завдань соціальної та політичної модернізації, у світлі яких національна ідея все більшою мірою позбувалася примодеріальних, нібито суто природних рис і все більшою мірою набувала ознак втілення певного національного проекту чи навіть сукупності або низки послідовних проектів. Відповідно, змінювалися й уявлення про цілі і засоби консолідації національної держави: відбувався перехід від традиційної моноетнічної, монорелігійної і переважно монокультурної основи державності спочатку до модерної, світської, раціоналістичної, а згодом й індустріальної, і врешті – до постмодерної, постіндустріальної та постсекулярної, мультикультурної основи національної ідентичності на шляху консолідації сучасної національної держави.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. К.: «Видавництво Людмила». 2020. 364 с.

Статті у наукових фахових виданнях України та зарубіжних наукових виданнях:

2. Руденко Ю. Ю. Плюралізм в Україні: криза національної ідентичності чи джерело розвитку? *Державна безпека України : науково-практичний збірник НАН України і Служби безпеки України*. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України. 2007. № 9–10. С. 58–61.

3. Руденко Ю. Ю. Проблема створення механізму формування суспільної ідеології в Україні. *Нова парадигма: Журнал наукових праць*. Київ : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2007. Вип. 65 (II частина). С. 260–266.

4. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність як складова цивілізаційної ідентичності в контексті забезпечення національної безпеки України. *Українознавчий альманах*. Київ : Видавництво КНУ імені Тараса Шевченка. Вип. 18. 2015. С. 31–34.

5. Руденко Ю. Ю. Порівняльна характеристика моделей формування національної ідентичності. *Європейський політико-правовий дискурс : міжнародний журнал*. Прага, 2016. Том 3. Вип. 4. С. 76–82.

6. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність України у контексті процесів глобалізації. *Європейський політико-правовий дискурс : міжнародний журнал*. Прага, 2018. Том 5. Вип. 6. С. 187–190.

7. Руденко Ю. Ю. Соціальна міфологія в суспільній свідомості як загроза національній безпеці України. *Держава і право : збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького*. 2019. № 86. С. 341–351.

8. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність: захист від деструктивних інформаційних впливів у контексті розбудови громадянського суспільства в Україні. *Вісник Прикарпатського університету : науковий журнал Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника*. 2019. Вип. 13. С. 129–134.

9. Руденко Ю. Ю. Інтеграційний потенціал історичної пам'яті у контексті формування консолідаційної моделі національної ідентичності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. Київ, 2020. № 2 (46). С. 34–39.

10. Руденко Ю. Ю. Консолідаційний потенціал національної ідентичності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Київ : 2020. Вип. 26. С. 10–16.

11. Руденко Ю. Ю. Інтеграційні засади національної ідеї в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Київ : 2020. Вип. 28. С. 19–23.

12. Руденко Ю. Ю. Концептуалізація співвідношення понять національної та етнічної ідентичності: теоретичний та практичний виміри. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури : науковий журнал Дніпровського*

національного університету ім. О. Гончара. 2020. Том 12. №1(25). С. 147–153.

13. Руденко Ю. Ю. Концептуалізація теорії модернізації у сучасних політологічних дослідженнях. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Питання політології*. 2020. Вип. 37. С. 22–28.

14. Руденко Ю. Ю. Місце національної ідентичності у системі ідентичностей: теоретичний та практичний виміри. *Politicus: науковий журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 2. С. 19–24.

15. Руденко Ю. Ю. Проблеми концептуалізації поняття «нація» в українській науці та практиці. *Politicus: науковий журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 3. С. 7–12.

16. Руденко Ю. Ю. Модернізаційні особливості демократичного транзиту в Україні. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках : науковий журнал Дніпровського національного університету ім. О. Гончара*. 2020. Том 3. Вип.1. С. 222–232.

17. Руденко Ю. Ю. Проблема кризового характеру демократичного транзиту в Україні. *Держава і право : збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького*. 2020. № 87. С.363–373.

18. Руденко Ю. Ю. Концептуалізація «історичної пам'яті» як ресурсу політичного впливу в постмодерну епоху. *Politicus: науковий журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 6. С. 7–12.

19. Руденко Ю. Ю. Проблема кореляції понять «суверенітет» та «національна ідентичність»: теоретичний та практичний виміри. *Питання політології: Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2020. Том 38. С. 65–71.

20. Руденко Ю. Ю. Джерела суверенітету держави та ідея національної ідентичності. *Політологічний вісник: збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2020. № 85. С. 158–173. Особистим внеском здобувача є аналіз місця національної держави за часів глобалізації (0,5 д.а. зі загального обсягу 1 д.а. наукової статті у співавторстві з М. І. Бойченком).

21. Руденко Ю. Ю. Концептуалізація поняття «демократична консолідація» у сучасній політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Вип. 29. С. 92–98.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

22. Руденко Ю. Ю. Політологія: пропедевтичний курс : навчальний посібник. Київ : Редакційно-видавничий відділ НА СБ України. 2017. 104 с.

23. Руденко Ю. Ю. Актуальні проблеми практичної політології та політичної психології : курс лекцій. Київ : Редакційно-видавничий відділ НА

СБ України. 2019. 60 с.

24. Руденко Ю. Ю., Новицький Г. В. Національна самосвідомість українського народу як об'єкт національної безпеки. *Науковий вісник*. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2007. № 26. С. 65–74. Особистим внеском здобувача є концептуалізація поняття «національна самосвідомість» (0,5 д.а. зі загального обсягу 0,8 д.а. наукової статті у співавторстві з Г. В. Новицьким).

25. Руденко Ю. Ю., Новицький Г. В., Комірчий П. О. Етнонаціональна політика держави як засіб забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник*. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2011. № 35. С. 5–11. Особистим внеском здобувача є аналіз типів етнічної ідентичності (0,3 д.а. зі загального обсягу 0,7 д.а. наукової статті у співавторстві з Г. В. Новицьким, П. О. Комірчим).

26. Руденко Ю. Ю. Проблеми захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки. *Науковий вісник*. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2012. Вип. 41. С. 116–120.

27. Руденко Ю. Ю. Роль держави у формуванні національної ідеології. *Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 23–24 червня 2006 г. : тези доповідей. Одеса. 2006. С. 138–139.

28. Руденко Ю. Ю. Інформаційні внутрішньополітичні війни як різновид політичного насилля та проблеми протидії їм. *Актуальні проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави*: матеріали науково-практичної конференції, 20 березня 2009 р. К.: Національна академія СБ України, 2009. С. 27–31.

29. Руденко Ю. Ю. Перспективи створення наукових шкіл НА СБ України у контексті забезпечення міждисциплінарного підходу в розв'язанні наукових проблем. *Удосконалення наукової діяльності в Національній академії СБ України*: проблеми та перспективи: матеріали науково-практичної конференції, січень 2013 року. К.: Національна академія СБ України, 2013. С. 33–36.

30. Руденко Ю. Ю. Протидія деструктивним проявам політичного плюралізму у інформаційній сфері: загроза демократичним цінностям чи ознака правової держави? *Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності*: матеріали науково-практичної конференції, 5 квітня 2013 р. К.: Національна академія СБ України, 2013. С. 72–75.

31. Руденко Ю. Ю. Проблеми та «індикатори» формування громадянського суспільства в Україні. *Права людини і громадянське суспільство в Україні: проблеми теорії і практики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених, курсантів і студентів, 21 листопада 2014 р. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2014. С. 43–49.

32. Руденко Ю. Ю. Проблема створення наукових шкіл та залучення обдарованої молоді НА СБ України у цей процес. *Інтеграція наукової та освітньої діяльності в НА СБ України: проблеми та перспективи розвитку*:

- матеріали науково-практичного семінару, 2 грудня 2015 р. К., 2016. С. 160–161.
33. Руденко Ю. Ю. Мультикультурна освіта як механізм збереження національної ідентичності. *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації* : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, 28–29 жовтня 2016 р. Дніпро, 2016. Ч. I. С. 11–12.
34. Руденко Ю. Ю. Національна та етнічна ідентичність у контексті світових цивілізаційних процесів. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (присвяченій 20-річчю прийняття Конституції України), 29–30 червня 2016 р. Дніпро, 2016. С. 153–156.
35. Руденко Ю. Ю. Чинники консолідації українського суспільства. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, 24–25 березня 2017 р. Дніпро, 2017. Ч. I. С. 9–11.
36. Руденко Ю. Ю. Національна ідентичність та проблеми глобалізації. *Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики* : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, 26–27 травня 2017 р. Дніпро, 2017. Ч. I. С. 49–50.
37. Руденко Ю. Ю. Роль соціальної міфології у сучасному українському суспільстві. *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матеріали III Всеукраїнської наукової конференції (присвяченої 100-річчю ДНУ імені О. Гончара), 30–31 березня 2018 р. Дніпро, 2018. Ч. I. С. 27–28.
38. Руденко Ю. Ю. Роль інтелігенції у формуванні політичної ідеології в Україні. *Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій* : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (присвяченої 100-річчю ДНУ імені О. Гончара), 26–27 жовтня 2018 р. Дніпро, 2018. ч. II. С. 14–15.
39. Руденко Ю. Ю. Інтеграційні засади національної ідентичності в Україні. *Логос: збірник наукових статей*. La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale, Bordeaux, 3 mars, 2019. Bordeaux : OP «Plateforme scientifique européenne», 2019. V.4. T.4. С. 68–73.
40. Руденко Ю. Ю. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства. *Логос: збірник наукових статей*. Wiadomości o postępie naukowym i rzeczywistych badaniach naukowych współczesności: kolekcja prac naukowych «ΛΟΓΟΣ» z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Kraków, 17 czerwca 2019 r. Kraków : OP «Europejska platforma naukowa», 2019. Tom 3. С. 63–67.
41. Руденко Ю. Ю. Форми та проблеми популяризації науки в Україні та світі. *Освіта та наука у мінливому світі: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнародної наукової конференції, 29–30 березня 2019 р. Дніпро : ДНУ, 2019. С. 302–303.
42. Руденко Ю. Ю. Психологічна безпека та психологія безпеки: проблема кореляції понять. *Безпека в сучасному світі*: матеріали міжнародної наукової конференції 27–28 вересня 2019 р. Дніпро: Дніпровський національний університет, 2019. С. 303–305.
43. Руденко Ю.Ю. Психологія миру – новий напрямок науки у контексті

врегулювання соціально-політичних конфліктів, війн та тероризму. *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє* : матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, 29 листопада 2019 р. Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2019. С. 447–448.

44. Руденко Ю. Ю. Концептуалізація поняття «національна ідея» у сучасній політичній науці та практиці. *Логос: збірник наукових статей*. Korszerműszerek és algoritmusai tapasztalati és elméleti tudományos kutatási: tudományos művek gyűjteménye a nemzetközi tudományos – gyakorlati konferencia anyagaival, Szeptember 18, 2020 r. Budapest, Magyarország: European Scientific Platforme, 2020. Hang 3. С. 72–74.

Руденко Ю.Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – «Теорія та історія політичної науки». Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021.

Дослідження присвячено створенню та обґрунтуванню оригінальної концепції консолідаційної моделі національної ідентичності. Політична консолідація постає як процес інтеграції суспільства та його політичної системи довкола найважливіших суспільних цінностей, які втілені, передусім, у відповідних соціальних і політичних інститутах.

Виявлено сутнісні зв'язки між політичною модернізацією, становленням національної ідентичності та здобуттям суверенітету державами на демократичних засадах. Окреслені основні шляхи та механізми формування сучасної консолідаційної моделі національної ідентичності в українському суспільстві, чинники та суб'єкти такого формування, а також його поточні проблеми, перспективи формування консолідаційної моделі національної ідентичності в Україні.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, теорія модернізації, теорія суверенітету, консолідаційна модель національної ідентичності, історична пам'ять, процедурна демократія.

Руденко Ю. Ю. Консолидационная модель национальной идентичности: от теории суверенитета до теории политической модернизации. – Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.01 – «Теория и история политической науки». Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. Киев, 2021.

Исследование посвящено созданию и обоснованию оригинальной концепции консолидационной модели национальной идентичности. Политическая консолидация представляется как процесс интеграции общества и его политической системы вокруг важнейших общественных ценностей, которые воплощены, прежде всего, в соответствующих социальных и

политических институтах.

Выявлены сущностные связи между политической модернизацией, становлением национальной идентичности и обретением суверенитета государствами на демократических основах. Очерчены основные пути и механизмы формирования современной консолидационной модели национальной идентичности, факторы и субъекты такого формирования, а также поточные проблемы, перспективы формирования консолидационной модели национальной идентичности в Украине.

Ключевые слова: национальная идентичность, гражданская идентичность, теория модернизации, теория суверенитета, консолидационная модель национальной идентичности, историческая память, процедурная демократия.

Rudenko Yu. Consolidation Model of National Identity: from the Theory of Sovereignty to the Theory of Political Modernization. – Monograph.

Thesis for a Postdoctoral Degree in Political Sciences. Specialty 23.00.01 – Theory and History of Political Science. National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv, 2021.

The research is devoted to the creation and substantiation of the original concept of the consolidation model of national identity.

It is argued that identity is a multidimensional and systemic phenomenon and an interdisciplinary problem. It is traditionally considered in a number of scientific approaches: primordialism, social constructivism and a variety of the latter - instrumentalism. Although domestic science is dominated by "primordialism", which forms a view of identity as a product of social interaction, a complex socio-cultural phenomenon formed evolutionarily in the process of socialization and exchange of cultural values, advocates the involvement of both approaches in constructing identity, as constructivism allows more – with the involvement of more and more members and social groups. A hierarchy of identities is built, in particular, in the form of certain orbitals according to the degree of relevance for the person.

In the context of defining national identity, its correlation with the related identities, in particular, ethnic, civil, state (state), is defended. It is argued that national identity is the broadest concept, which includes both ethnic and civic components, which are formed within the evolution of the community, at different historical moments comes to the fore one way or another.

The phenomenon of historical memory and its main types are studied. Historical memory serves as a basis for the longevity of national identity. The latter is evidenced by the historical models of national identity analyzed in the work, presented by the German, Russian and Chinese versions. The historical features of the formation of national identity in Ukraine are revealed. It is argued that it is important to develop a model of memory policy that implements an integrative function to unite society.

The main mechanism of consolidation of the Ukrainian political nation is its understanding as an open polyethnic community, where the Ukrainian ethnic group

as a meaning-maker united and involved all other ethnic groups in Ukraine to cooperate in one state. The outlined policy is especially important in places of compact residence of ethnic minorities (in particular, Donetsk, Luhansk, Chernivtsi, Zakarpattia and Odesa regions, Crimea).

Speaking about the factors and subjects of formation of the consolidation model of identity in Ukraine, it should be noted that these two phenomena sometimes overlap. For example, the nation-state and civil society can be both a factor, a subject, and an object of influence for each other. Among the factors are the state language, national idea and so on. A special place is occupied by the national idea, the content of which was formed historically, but also has a modern dimension, due to new tasks for its approval. And the subjects of national consolidation of society should also include the political nation, political elites and political leaders, political parties, the Ukrainian intelligentsia, scientists, etc.

Among the problems that hinder or catalyze conflicts and identity crises in Ukrainian society are the lack of consensus on basic concepts that shape the range of problems around national identity, value heterogeneity on key issues, including attitudes to the Soviet heritage, geopolitical vectors, stereotypes and mythology.

At the same time, among the positives is the attempt of the political elite to overcome the outlined contradictions, as evidenced, in particular, by a number of legal documents on the problems of consolidation, formation of national culture and national identity in Ukraine.

Keywords: national identity, civic identity, theory of modernization, theory of sovereignty, consolidation model of national identity, historical memory, procedural democracy.

Підписано до друку 26.03.2021 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Наклад 100 прим. Зам. № 102

Віддруковано з оригіналів.

Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.